

**ЗБОРНИК РАДОВА
ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LX/II**

INSTITUT D'ÉTUDES BYZANTINES
DE L'ACADÉMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

ZBORNİK RADOVA

VIZANTOLOŠKOG INSTITUTA
LX/II

Rédacteur

BOJANA KRSMANOVIĆ

Directeur de l'Institut d'études byzantines

Comité de rédaction

*Stanoje Bojanin, Jean-Claude Cheynet (Paris), Evangelos Chrysos (Athènes),
Dejan Dželebdžić, Niels Gaul (Edinburgh), Michael Grünbart (Münster),
Vujadin Ivanišević, Erika Juhász (Budapest), Jovanka Kalić, Sergej Karpov (Moscou),
Predrag Komatina, Bojana Krsmanović, Aleksandar Loma, Ljubomir Maksimović,
Miodrag Marković, Athanasios Markopoulos (Athènes), Maria Mavroudi (Berkeley, CA),
Ljubomir Milanović, Bojan Miljković, Srđan Pirivatrić, Claudia Rapp (Vienne),
Peter Schreiner (Cologne), Jovana Šijaković, Gojko Subotić, Mirjana Živojinović*

Secrétaires de la rédaction

Tamara Ilić, Jovana Šijaković

BEOGRAD

2 0 2 3

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЗБОРНИК РАДОВА

ВИЗАНТОЛОШКОГ ИНСТИТУТА
LX/II

Уредник

БОЈАНА КРСМАНОВИЋ

Директор Византолошког института САНУ

Редакциони одбор

*Стијаноје Бојанин, Нилс Гаул (Единбург), Михаел Гринбарџ (Минстер),
Мирјана Живојиновић, Вујадин Иванишевић, Ерика Јухас (Будимпешта),
Јованка Калић, Сергеј Карпов (Москва), Предраг Комаџина, Бојана Крсмановић,
Александар Лома, Марија Мавруди (Беркли), Љубомир Максимовић, Миодраг Марковић,
Аџанасиос Маркоулоос (Атина), Љубомир Милановић, Бојан Миљковић,
Срђан Пириваџирић, Клаудија Рај (Беч), Гојко Субојић, Еванџелос Хрисос (Атина),
Дејан Целебџић, Жан-Клод Шене (Париз), Јована Шијаковић, Пејтер Шрајнер (Келн)*

Секретари редакције

Тамара Илић, Јована Шијаковић

БЕОГРАД

2023

Прихваћено за штампу на седници Одељења историјских наука САНУ
27. 12. 2023. године.

Ова књига је објављена уз финансијску помоћ
Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије
и Фонда за науку Републике Србије у оквиру пројекта
Од варвара до хришћана и РOMEЈА. Процес византијанизације на централном Балкану
(крај 10 – средина 13. века) – акроним: VarByz_10–13, број: 7748349.

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIÈRES

Том II – Tome II

<i>Иван Бујарски, Вујадин Иванишевић, Сирмијум и област Друге Паноније у VI и VII веку у светлу нових налаза</i>	669
<i>Ivan Bugarski, Vujadin Ivanišević, Sirmium and the Region of Pannonia Secunda in the Sixth and Seventh Centuries in Light of New Finds</i>	692
<i>Тамара Илић, Правноисторијски прилог истраживању функције претора у Византији</i>	695
<i>Tamara Ilić, A Legal-Historical Contribution to the Research of the Office of Praetor in Byzantium</i>	718
<i>Liliana Simeonova, The Danube–Sava–Kupa Waterway and Bulgaria’s Relations with the Papacy and the Eastern Franks, the Mid-860s through the Early 890s</i>	721
<i>Лилиана Симеонова, Пловни пут Дунав–Сава–Купа и односи Бугарске са Светом столицом и Источним Францима, од средине шездесетих година до почетка деведесетих година IX века</i>	738
<i>Маја Николић, Бојана Павловић, Bulgarians, Serbs, and the Rus in the Central Balkans in Byzantine Historical Narratives (Late 10th – Mid-13th Century): The View from Constantinople</i>	739
<i>Маја Николић, Бојана Павловић, Бугари, Срби и Руси на централном Балкану у византијским историјским наративима (крај 10. – средина 13. века): поглед из Цариграда</i>	765
<i>Boris Stojkovski, The Byzantine Diocese Tourkia Reconsidered</i>	769
<i>Борис Стојковски, Поновна разматрања о византијској дијецези Туркије</i>	787
<i>Predrag Komatina, The Diocesan Structure of the Archbishopric of Ohrid in the Charters of Basil II: Historical Development until the Early 11th Century</i>	789
<i>Предраг Коматићина, Епархијска структура Охридске архиепископије према повељама цара Василија II: историјски развој до почетка XI века</i>	820
<i>Miloš Cvetković, The Peculiarities of the Byzantine Provincial Administration in the Balkans under the Komnenoi</i>	823
<i>Милош Цвејковић, Специфичности византијске провинцијске управе на Балкану у доба Комнина</i>	841
<i>Војана Крсмановић, On the Role of Bulgarian Fortresses in the War of 976–1018 ...</i>	843
<i>Бојана Крсмановић, О улози бугарских тврђава у рату 976–1018</i>	873

<i>Jovana Šijaković, Basil from Ohrid and his Circle</i>	875
<i>Јована Шијаковић, Василије Охриђанин и његов круг</i>	897
<i>Mihailo St. Popović, Branka Vranešević, Dorota Vargová,</i> A Combined Approach to the Reconstruction of the “Sacred Landscape” of Duklja and Raška in the Times of Stefan Nemanja Based on Historical Geography, Art and Church History	899
<i>Михаило Сџ. Појовић, Бранка Вранешевић, Доротиа Варгова,</i> Комбиновани приступ реконструкцији „светог простора“ Дукље и Рашке у време Стефана Немање помоћу историјске географије, историје уметности и црквене историје	927
<i>Срђан Пириватирић, Хронологија произвођења Светог Саве</i> у достојанство архимандрита	929
<i>Srđan Pirivatrić, The Elevation of St. Sava to the Dignity of Archimandrite:</i> A Chronology	941
<i>Ђорђе Бубало, Да ли је постојала Диоклетија хвостанска?</i> Прилог хронологији живота и култа Светог Петра Коришког	943
<i>Ђорђе Бубало, Did Diokletia Hvostanska Exist?</i> A Contribution to the Chronology of the Life and Cult of St. Peter of Koriška	976
<i>Ивана Коматићина, Културна кретања у српско-угарским односима</i> у XIII веку – <i>Лејенда о Св. Ладиславу и Живици Св. Саве</i>	979
<i>Ivana Komatina, Cultural Tendencies in the Serbian-Hungarian Relations</i> in the 13 th Century – <i>The Legend of St. Ladislaus and The Life of St. Sava</i>	995
<i>Невен Исаиловић, Хум између Немањића и Шубића почетком XIV века</i>	997
<i>Neven Isailović, Hum between the Nemanjić and Šubić Families</i> at the Beginning of the 14 th Century	1021
<i>Isabel Grimm-Stadelmann, Bekanntes und Unbekanntes</i> zum Kral-Xenon in Konstantinopel	1023
<i>Isabel Grimm-Stadelmann, Known and Unknown Facts</i> about the Xenon of the Kral in Constantinople	1038
<i>Даница Појовић, Гроб краљице Теодоре у Манастиру Бањска</i> – још једно преиспитивање	1041
<i>Danica Popović, The Tomb of Queen Theodora at the Banjska Monastery</i> – Another Reexamination	1077

<i>Ljubomir Milanović</i> , Ever Ready Throne: Reassessing the Role of <i>Hetoimasia</i> in the Church of the Virgin Eleousa in Veljusa	1079
<i>Љубомир Милановић</i> , Приуредовљени престо: преиспитивање улоге хетимасије у Цркви Богородице Елеусе у Вељуси	1107
<i>Miloš Živković, Ljubomir Milanović</i> , Revisiting the Veljusa Frescoes: Notes on the Iconographic Program of the South Parekklesion	1111
<i>Милош Живковић, Љубомир Милановић</i> , Преиспитивање фресака Вељусе: белешке о иконографском програму јужног параклиса	1143
<i>Christine Angelidi</i> , Hagios Germanos of Prespa, a Church and a Patriarch after the Other	1147
<i>Кристијина Анјелиди</i> , Свети Герман Преспански: црква и патријарх	1165
<i>Сашо Цвејковски</i> , Новооткривени остаци средњовековних фресака у Манастиру Трескавцу	1167
<i>Sašo Cvetkovski</i> , Newly Discovered Remains of Medieval Frescoes in the Treskavac Monastery	1189
<i>Драјан Војводић</i> , Ἡ Σελασφόρος – призренске представе Богородице Светлоносице (Са филолошким прилогом <i>Дарка Тодоровића</i>) ...	1193
<i>Dragan Vojvodić</i> , Ἡ Σελασφόρος – The Prizren Representations of the Virgin the Light-Bearer (Philological Appendix by <i>Darko Todorović</i>)	1210
<i>Миограј Марковић</i> , Сликари у Византији и земљама у њеном окружењу – њихов друштвени статус и углед	1213
<i>Miodrag Marković</i> , Painters in Byzantium and Beyond – Their Social Status and Reputation	1243
<i>Brendan Osswald</i> , Le nom des gens. Onomastique et immigration dans la <i>Chronique de Ioannina</i>	1247
<i>Brendan Osswald</i> , The Name of the People. Onomastics and Immigration in the <i>Chronicle of Ioannina</i>	1301
<i>Sergey P. Karpov</i> , Tana between East and West in the 14 th and 15 th Centuries	1303
<i>Сергеј П. Карпов</i> , Тана између истока и запада у XIV и XV веку	1309
<i>Peter Schreiner</i> , Die byzantinischen Wurzeln Südosteuropas	1311
<i>Peter Schreiner</i> , The Byzantine Roots of Southeastern Europe	1323
Библиографија Зборника радова Византолошког института I – LX (1952–2023), прир. <i>Зоран Јовановић</i>	1325

ИВАН БУГАРСКИ
Археолошки институт, Београд
i.bugarski@ai.ac.rs

ВУЈАДИН ИВАНИШЕВИЋ
Српска академија наука и уметности, Београд
vujadin.ivanisevic@sanu.ac.rs

СИРМИЈУМ И ОБЛАСТ ДРУГЕ ПАНОНИЈЕ У VI И VII ВЕКУ У СВЕТЛУ НОВИХ НАЛАЗА

Пад Сирмијума под аварску власт 582. године представља крај дугог процеса слабења царске моћи на дунавској граници. Хунске провале из средине V века остале су трајне економске и демографске последице, што се пресудно одразило и на судбину северних крајева. Област Друге Паноније, с главним градом Сирмијумом, постала је посед германских племена, Острогота и Гепида. Почетком VI века Византија је контролисала само источни крај Срема са градом Басијаном, где су се населили Херули. Германски насељеници су оставили препознатљиве трагове, пре свега у Сирмијуму и Цибалама. У условима депопулације и рурализације тих средишта, јасно се одражавају и трагови претрајалог ромејског становништва. После победе Авара над Гепидима 567. године, Царство је успело да поврати Сирмијум. Мукотрпне борбе и преговори окончани су падом града. Судићи према познатим археолошким налазима, Авари ипак нису населили ни Срем ни сам Сирмијум у значајнијој мери. О времену пада Друге Паноније и деценијама у којима је претрајавало ромејско становништво, у условима далеко од идеалних, сведочи нумизматичка, сигилографска и археолошка грађа. У раду се објављују византијски оловни печати, од којих је најзначајнији онај са легендом $\theta\epsilon\mu(\sigma)\tau\acute{o}\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \text{Ἀβάρκοι}$, који је највероватније припадао дипломати задуженом за послове са Аварима од 567. до 582. године, иако је могуће и нешто позније датовање. У склопу дипломатских односа и данка сагледава се и чувени налаз златног појаса из Дивоша (?), свакако византијске израде, а објављују се и налази матрице за израду окова типа *Martynovka* и копче тзв. панонског типа. Док није могуће разлучити да ли су ти предмети били у својини преосталих Ромеја, они извесно одражавају културне афинитете у аварском Срему и изложеност зрачењима Византије још у одмаклом VII столећу.

Кључне речи: Сирмијум, Друга Панонија, VI и VII век, Ромеји, Германи, Авари, археолошки налази

The fall of Sirmium under the Avars in 582 marks the end of a long process of weakening of imperial power on the Danube border. The Hunnic incursions of the mid-fifth century had left permanent economic and demographic consequences, crucial to the fate of northern possessions. The region of Pannonia Secunda, with the capital Sirmium, became the prey of Germanic populations, Ostrogoths and Gepids. By the beginning of the sixth century, Byzantium controlled only the eastern part of Syrmia with the city of Bassianae, where the Heruli were settled. The Germanic newcomers left recognisable material traces, particularly in Sirmium and Cibalae. Even in the context of depopulation and ruralisation of these centres, traces of the persisting Romans can also be observed. After the 567 Avar victory over the Gepids, the Empire managed to regain control of Sirmium; fierce battles and negotiations were to end only with the fall of the city. Judging by the archaeological record, the Avars seem not to have settled Syrmia, or Sirmium itself, on a large scale. There is numismatic, sigillographic and archaeological evidence for the period of the fall of Pannonia Secunda and for the following decades in which the Romans went on living under conditions far from ideal. In this paper we publish Byzantine lead seals, the most important of which bears the name of θεμι(σ)τός τοῦ Ἀβαρικοῦ. By all appearances, it belonged to a diplomat dealing with the Avars between 567 and 582, although a slightly later dating is possible, as well. The well-known belt-set from Divoš (?), certainly of Byzantine make, is likewise discussed in the light of diplomatic relations and tribute. We also publish a matrix for hammering out the Martynovka-type harness mounts and a belt buckle of the so-called Pannonian type. While it is not possible to conclude whether these objects belonged to the remaining Romans or not, they apparently reflect cultural affinities in Avar Syrmia and the strength of Byzantine influences.

Keywords: Sirmium, Pannonia Secunda, sixth and seventh centuries, Romans, Germans, Avars, archaeological finds

До нестанка ромејске власти у Срему није дошло нагло. Аварско освајање Сирмијума 582. године представљало је свршетак дугог процеса слабљења царске моћи на простору централног Балкана. Судбину града одредила је његова позиција у близини дунавске границе – лимеса, која је од краја III века била изложена притисцима бројних „варварских” заједница. Историју Сирмијума, на кључној комуникацији која је спајала западне и источне делове Царства, обележили су чести боравци царева, који су предузимали значајне радове на утврђивању границе. Одбрана Друге Паноније, чији су центри осим Сирмијума били и градови Мурса, Цибале и Басијана, вековима је почивала на економским активностима у залеђу, пре свега на пољопривредним поседима јужно од Фрушке горе и реке Саве.¹

Иако је будно царско присуство поспешивало сигурност, сачуван је податак да су сами грађани Сирмијума 375. године одлучили да одреде новац за поправку пропалих бедема уместо за изградњу театра, што речито сведочи о надолazeћим опасностима.² Покрети Гота и њихово насељавање у Карпатској котлини и на северу Балканског полуострва, праћени миграцијама Алана

¹ Mócsy, Pannonia and Upper Moesia.

² Ammianus Marcellinus XXIX.6.10.

и Хуна, ускоро ће довести до великих промена. Сирмијум, који је баштинио успомене на многе мученике, постепено је, од почетка V столећа, губио на значају.³ О томе говоре трагови германских сахрана с краја IV и из прве половине V века,⁴ а међу њима и надгробна плоча покрштеног Отгарија.⁵ О размерама кризе у граду сведоче транслације моштију светаца и мартира,⁶ као и исељавање становништа од почетка V века, на шта указују надгробни споменици некадашњих сирмијумских житеља откривени у Салони.⁷

Хунски походи из 441. и 447. године имали су тешке последице.⁸ Између осталог, Царство је први пут било лишено власти над областима Друге Паноније, док је Сирмијум изгубио свој административни положај, што је забележено у познијем тексту Јустинијанове 11. новеле.⁹ Након тога, област Срема ће постати бојиште завађених германских група и, напослетку, најјужнији аварски посед. После распада краткотрајног хунског савеза, ту су завладали Остроготи, који ће се постепено окретати ка Италији.¹⁰ С краћим прекидима, од 474. до 567. године, Сирмијум су држали Гепиди, што осим писаних извора¹¹ потврђују и археолошки налази скромних настамби укопаних у римске подове и особених металних предмета и грнчарије. Четири такве куће биле су подигнуте у оквиру античке грађевине на локалитету 85. Приписане германском наслеђу, временски су одређене путем налаза новца цара Јустина II над подницом објекта који је негирао једну до њих, кућу 3 (Сл. 1).¹² Слично је утврђено и у Цибалама.¹³

Ипак би требало нагласити да већина тих налаза, укључујући и гробне, има опште германске карактеристике и шире датовање, па само делимично сведоче о „гепидским” обичајима сахрањивања из друге половине V и VI века. Исто се односи и на вештачки деформисане лобање неких покојника у Сирмијуму и Цибалама.¹⁴ Уз то се Мурса, Цибале и Сирмијум налазе испод потоњих насеља и савремених градова, па се тешко долази до нове археолошке грађе, нарочито оне која припада „ефемерним” хоризонтима становања попут остатака из времена Сеобе народа. Сирмијум је ипак најпотпуније истражен и најзаступљенији у историјским изворима, па је већина нашег разматрања

³ Cf. *Mirković*, Sirmium, 45–47.

⁴ Cf. *Ivanišević – Bugarski*, Transformation of burial space, 93–94.

⁵ *Kovács*, Christian Epigraphy, 499.

⁶ *Bratož*, Persecuzioni dei cristiani, 271–282; cf. *Rizos*, Martyrs.

⁷ *Kovács*, Christian Epigraphy, 499–501.

⁸ *Zuckermann*, L'Empire d'Orient et les Huns; *Ivanišević*, The circulation of Roman solidi, 523–529.

⁹ Novella 11; *Sarantis*, Justinian's Novella 11.

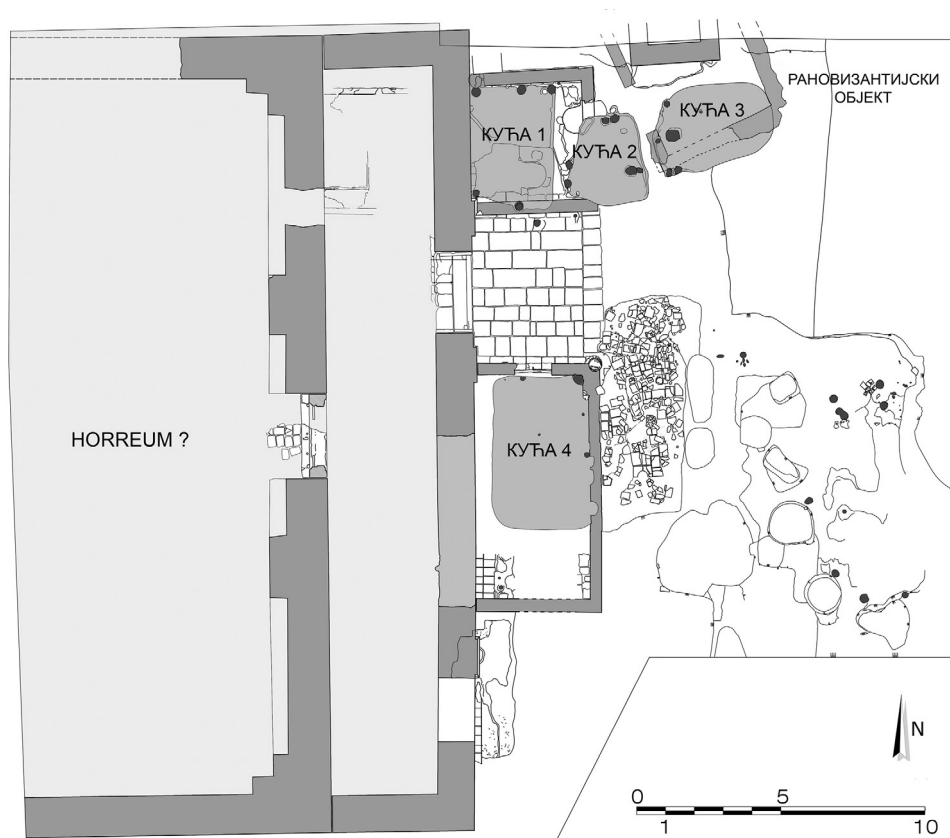
¹⁰ Cf. *Gračanin – Škrkulja*, The Ostrogoths.

¹¹ Cf. *Mirković*, Sirmium, 51–52.

¹² *Pop-Lazić*, Un horizon d'habitats, 31–32, Figs 3–5.

¹³ *Rapan Papeša – Roksandić*, Cibalae.

¹⁴ *Bugarski – Ivanišević*, The Gepids, 282–285; *Gračanin – Škrkulja*, The Gepids, 245–246.

Сл. 1: Сирмијум, локалитет 85, куће из периода Сеобе народа и рановизантијски објекат на простору старије римске грађевине (*Pop-Lazić, Un horizon d'habitats, 29, Plan III*)

посвећена тој метрополи и њеној околини. Једини изузетак је Басијана на истоку Срема, у највећој мери приступачна будућим истраживачима.¹⁵

Услед груписања снага на персијском фронту, Царство је 510. године морало да прихвати да је скоро читава Друга Панонија под врховном влашћу Острогота, осим, управо, подручја града Басијане. Већ 512. године ту је цар Анастасије населио Херуле, који ће заједно с Гепидима покушавати да потисну Остроготе из области Сирмијума. Царство се домогло старе престонице тек 535, али су већ наредне године, супротно Јустинијановој вољи, Гепиди поново преузели власт.¹⁶ Недавно смо покушали да из опште германске оставштине издвојимо налазе који би са више вероватноће могли да се припишу Херулима, управо на основу датовања и података из историјске географије. Према томе

¹⁵ Cf. *Milin, Bassianae; Filzwieser et al., Integrating Geophysical and Photographic Data.*

¹⁶ *Mirković, Sirmium, 48–51.*

би налази са југоистока Срема, угрубо из прве две трећине VI века, сведочили о размештају тих византијских најамника и ромејским стратешким замислима. Најилустративније су гробне целине из Јакова и Батајнице.¹⁷

Цар Јустинијан се бавио утврђивањем Балкана, иако су велике ратне операције у Италији, Шпанији и Африци у крајњој линији битно умањиле могућности одбране тих поседа. Северне области, а најпре Друга Панонија, углавном су остале изван жиже великих прегнућа његове епохе.¹⁸ Уосталом, нову престоницу, Јустинијану Приму, подигао је у свом завичају (Царичин град), у намери да наследи стари центар Илирика, Сирмијум, осведочено подложен нападима варвара. У цитираној Новели 11 из 535. године, сам цар новооснованој метрополи подређује *део* Друге Паноније око града *Vacis*-а, свакако Басијане,¹⁹ што је очигледно сматрао стабилнијим поседом од западног дела провинције. Тридесетак година касније, та област је чак била понуђена Аварима, али се је они одбили због жеље да населе Малу Скитију.²⁰

Упркос израженом процесу депопулације, што потцртава Прокопије,²¹ променама власти и обитавању под туђинима, Ромеји су наставили да живе у својим рурализованим центрима.²² Тај суживот, у свему далеко од доба римског процвата, ипак им није однео све традиције које су баштинили – окружење старих зграда и споменика, мада сигурно запуштених, уврежене погребне обичаје, али и (занатску) производњу. Зна се да је у Сирмијуму, где су столовали последњи гепидски краљ Кунимунд и аријански епископ, још увек било сачувано градско купатило.²³ Прожимање двеју традиција осликавају и закључци да је керамика карактеристичног германског облика и украса у Цибалама била израђивана од локалних сировина и на традиционалан римски начин,²⁴ док се сирмијумској ковници приписују готска и гепидска ковања новца.²⁵ С друге стране, привредно залеђе је запустело још од хунских навала, ако не раније, па су одбрамбени потенцијали Илирика били трајно умањени. То се нарочито односи на пољопривреду,²⁶ мада се ситуација делимично поправила за владе цара Јустинијана.²⁷ У сваком случају, ни балкански поседи Царства нису могли имати сигурну будућност, а нарочито не прекоречни.

¹⁷ Bugarski – Ivanišević, The Gepids; cf. *idem*, Sixth-Century Foederati.

¹⁸ Cf. Gračanin – Škrglja, The Gepids, 208–209; Turlej, Sirmium.

¹⁹ Novella 11.

²⁰ Menander, frag. 5.4; Pohl, The Avars, 54; Kardaras, Byzantium and the Avars, 23.

²¹ Procopius, Anecdota, XVIII.19–21.

²² Уп. Појовић, Дезинтеграција и рурализација града, 242–247.

²³ Menander, frag. 12.5; Pohl, The Avars, 69, 72.

²⁴ Rapan Papeša – Roksandić, Cibalae.

²⁵ Demo, Ostrogothic Coinage; *idem*, “Sirmium” group.

²⁶ Ivanišević, The Danubian Limes, 659; Bugarski, Consequences of Hunnic Raids, 251–252.

²⁷ Sarantis, Military Provisioning.

Нову пометњу изазвао је долазак Лангобарда 546. године, чији су чести сукоби са Гепидима били окончани поразом придошлица кључне 567. године.²⁸ Тада је нови цар, Јустин II, накратко преузео власт над Сирмијумом.²⁹ Током наредних 15 кризних година није могло пуно да се уради на сређивању града и подизању нових здања,³⁰ изузев извесних радова на фортификацији које спомиње Валтер Пол,³¹ док је стара епископија вероватно била обновљена, иако нема непосредних доказа.³² Поред те, испоставиће се, краткотрајне користи, сукоби између Гепида и Лангобарда су оставили велике последице по Царство. Осим кутригурских и словенских упада на Балкан из средине VI века, на историјску позорницу Европе свом силином ступају Авари.³³ Они су у удаљеним централноазијским пространима представљали тек омању силу, потерану на запад вероватно услед климатских промена, тј. великих суша које су се тамо одиграле средином VI века и овековечиле у дендрохронолошком запису.³⁴ Иако о њиховом невеликом угледу отпадника сведоче гневне поруке моћних турских канова ромејским изасланицима,³⁵ Византија је на месту међусобно завађених Германа добила новог, веома јаког и у Европи већ донекле консолидованог противника.

Добро је познато да су Авари учествовали у панонском сукобу на позив Лангобарда, којима су наметнули тешке услове савезништва, тражећи им одмах десетину стоке, а касније и половину плена и гепидске територије. Први захтев говори о настојањима да се обезбеде залихе хране,³⁶ тј. о озбиљним изазовима с којима су се Авари суочили у свом новом поднебљу. После победе над Гепидима 567. године, којима Јустин II није желео да помогне, главнина Лангобарда је већ 568. отишла у Италију, заједно са делом Кутригура, Гепида и других племена.³⁷ Претпоставља се да је било око 20.000 Авара када су зајимали власт у Панонији.³⁸ Чињеница да њихова победа није била крунисана заузимањем Сирмијума, јер је гепидски заповедник Усдибад предао град Ромејима, потом се склонивши под заштиту Царства, одредила је след наредних догађаја. Вероватно и парадоксално, будући да ће отпочети време великих губитака Царства, настанак Аварског каганата био је тријумфално обележен у

²⁸ *Idem*, Justinian's Balkan Wars, 266–278; *Gračanin – Škrgulja*, The Gepids, 211–223.

²⁹ *Mirković*, Sirmium, 51–52.

³⁰ *Појовић*, Дезинтеграција и рурализација града, 245; детаљније *Јеремић*, Градитељство Сирмијума, 43–57.

³¹ *Pohl*, The Avars, 87.

³² *Појовић*, Последњи епископ, 265.

³³ *Ковачевић*, Аварски каганат; *Pohl*, The Avars; *Daim*, Avars and Avar archaeology.

³⁴ *McCormick et al.*, Climate Change, 199, 203, 220.

³⁵ Cf. *Golden*, Some notes, 62–63, n. 106; *Pohl*, The Avars, 37.

³⁶ Menander, frag. 12.2; *Rusu*, Avars, Slavs, Romanic Populations, 125; *Pohl*, The Avars, 57.

³⁷ *Pohl*, The Avars, 60–68.

³⁸ *Ковачевић*, Аварски каганат, 41–42, 46–47.

Цариграду: пошто је успео да поврати власт над Сирмијумом, цар Јустин II је назван „гепидским”. Стара престоница је током дугих 15 година била кључни циљ освајачке политике Авара и једно од важнијих упоришта Царства. Стога не чуди да су се за то време одигравали мукотрпни преговори, као и борбе две силе на ширем фронту око панонске метрополе.³⁹ На важне дипломатске активности, које су се по свој прилици одвијале у Сирмијуму, осврнућемо се нешто касније, у расправи о новом сигилографском налазу.

Важно је истаћи да су око питања превласти над Сирмијумом били изнети опречни захтеви. Авари су, према номадским обичајима, полагали право на области и људство поражених Гепида, па тако и на Сирмијум и судбину пребеглог Усдибада, док су Ромеји сматрали да су придошлице са Истока нападе њихове поседе. Преговори након прве опсаде Сирмијума, до које је дошло одмах по аварском заузимању Паноније, откривају да су се борци кагана Бајана још увек задовољавали малим откупом, али војсковођа Бонус није смео да им да чак ни скромне дарове, јер би то било у супротности са оштрим ставом новог цара Јустина II.⁴⁰ Каган је потом послао силу од 10.000 подређених бугарских Кутригура у пљачку провинције Далмације. После серије пропалих преговора, царска војска је била поражена у отвореном сукобу 574. године, у време замах операција на персијском бојишту. Стога је Тиберије, управо постављени савладар оболелог Јустина II, био принуђен да постигне мировни уговор са Аварима, уз обавезу годишњег данка од 80.000 солида.⁴¹ Након тога, зближени околностима турске опасности и аутономног ратовања Словена у Тракији и Хелади, Ромеји и Авари су чак били склопили краткотрајно савезништво.⁴²

На таласу таквих односа, Авари су 580. године поновили захтеве око Сирмијума. Како се и Цариград држао својих ставова, дошло је до готово трогодишње опсаде града са копна и реке, о чему је сачувано потресно сведочанство, прворазредни историјски документ – опека са урезаном молитвом грађанина Сирмијума.⁴³ Године 582. Сирмијум коначно пада под аварску власт. Последице глади су биле такве да су Авари чак послали помоћ у хлебу и вину, па су се многи измучени Ромеји прејели до смрти, а политичке и војне још далекосежније.⁴⁴

Будући да се бојишта померају од некадашње Друге Паноније и Срема, наредним догађајима ћемо се посветити мање детаљно. Настављено је успешно ратовање против Царства, уз нападе на упоришта на Дунаву и многе балканске градове. По склапању мира 585. године, уз повећање данка на 100.000

³⁹ Cf. *Mirković*, Sirmium, 52–53; *Pohl*, The Avars, 69–74.

⁴⁰ Menander, frag. 12.5; *Pohl*, The Avars, 72–73; *Kardaras*, Byzantium and the Avars, 25, 32.

⁴¹ Menander, frag. 15.5, 27.3.

⁴² *Pohl*, The Avars, 74–82.

⁴³ *Kollautz*, Die "Inscriptio de Avaris von Sirmium"; *Noll*, Ein Ziegel.

⁴⁴ Menander, frag. 27.2–3; *Ковачевић*, Аварски каганат, 49–51; *Mirković*, Sirmium, 54–57; *Pohl*, The Avars, 85–89.

златника,⁴⁵ Авари су за нападе на Царство користили и подређене Словене.⁴⁶ Борбе се настављају с променљивим успехом. Цар Маврикије је 591. године закључио мир са Персијом, што је омогућило да се прилежније посвети заштити балканских поседа. Отпочеле су припреме за рат против Авара, док је каган већ 593. године наредио Словенима да изграде флоту код Сингидунума. Градско становништво их је у томе ометало, па су Авари одлучили да се спремају код Сирмијума. Уследиће више битака против Авара и/или Словена, уз променљиву ратну срећу, варљиву војничку дисциплину и повремено избијање куге међу зараћеним странама.⁴⁷

Операције царске војске из 600. године, које су се одвијале на левој обали Дунава, значајне су на више начина. Крећући се преко старих римских мостобрана, војска је стигла до реке Тисе, где је код Тителског брега нанела веома тежак пораз Аварима. Према наводима Теофилакта Симокате, било је заробљено 3.000 Авара, 8.000 Словена, „а осталих варвара поред 4.000 још и 2.200”. Међу тим варварима били су и Гепиди, који се спомињу у следећој висти, да је ромејска војска спалила и три гепидска села и побила их 30.000.⁴⁸ Осим што садрже прву историјску потврду о животу Словена међу Аварима у Карпатској котлини, наведени изворни подаци, иако по свему судећи претерани, могли би да одражавају етничку слику тог простора крајем VI и почетком VII века.⁴⁹ Победа ипак није била потврђена, јер су Авари искористили неспремност уморне царске војске да презими на левој обали Дунава након удара на склавиније 602. године. Трупe су напустиле положаје, цар Маврикије је био погубљен и на престолу га је заменио Фока.⁵⁰ За његове владе Византија више није била у стању да брани границу слањем трупа на прекодунавске склавиније. Мир са Аварима откупљиван је огромним данком, који је износио од 120.000 до максималних 200.000 солида, што ће бити досегнуто 623. године.⁵¹

Мишљење да је цар Фока препустио дунавску границу и провинције Словенима и Аварима, уврежено у историографији, успешно је још на почетку своје каријере развејао Фрањо Баришић. На основу анализе различитих историјских извора, закључио је да се „аваро-словенски” упади у области јужно од Саве и Дунава нису одвијали за Фокине власти, већ да је на Балкану тада било мирно.⁵² На појединим утврђењима дунавске границе такође су препознати

⁴⁵ Theophylact Simocatta 1.3, 1.6.

⁴⁶ *Miracula s. Demetrii* I.12; *Popović*, *Les témoins archéologiques*, 450–451.

⁴⁷ Menander, frag. 25.1; *Ковачевић*, *Аварски каганат*, 56–58; *Pohl*, *The Avars*, 89–99.

⁴⁸ Theophylact Simocatta 8.3. Превод на српски Ф. *Баришића* и М. *Марковића*, ВИИИЈ I, 123–124.

⁴⁹ *Бугарски – Иванишевич*, *Пограничье Римской империи и варваров*, 497.

⁵⁰ Theophylact Simocatta 8.5–7.

⁵¹ *Ibid.* 7.15; Nicephorus 13; *Ковачевић*, *Авари и злато*, 126.

⁵² *Баришић*, *Цар Фока*; cf. *Haldon*, *Byzantium in the Seventh Century*, 43–44.

археолошки налази византијске израде из раног VII века.⁵³ На ширем плану, Царство је своје осиромашене ресурсе морало да усредсреди на одбрану привредно моћних поседа на Истоку. С друге стране, и у Каганату су завладала трвења око промене власти, па се гашење византијске управе на централном Балкану у другој деценији VII столећа не може директно доводити у везу са аварским упадима.

Ипак, у опису велике аварске и словенске опсаде Солуна око 618. године спомињу се и избеглице из Наиса и Сердике.⁵⁴ Хроничар је забележио да су у тим операцијама Авари и Словени „опустошили скоро читав Илирик”, наводећи бројне провинције, све до Дугог зида, „те друге градове и насеља, и целокупно становништво (одведоше) у задубавски крај према Панонији, којој је провинцији метропола некад био град звани Сирмијум.” Расељеници су, и поред мешања са Аварима, Бугарима и другима, задржали своју хришћанску веру, да би се из те популације развили Сермезијанци.⁵⁵ Донедавно није било јасно одређене археолошке потврде боравка Сермезијанаца у Панонији, да би им напослетку било приписано гробље Вајска у Бачкој – једино на тлу Каганата где је сахрањивање вршено у зиданим гробовима, уз препознатљиве предмете ромејске материјалне културе.⁵⁶

Напад на Цариград 617. године претходио је великом походу 626, који ће се завршити катастрофално.⁵⁷ Након тог догађаја опада моћ Каганата, док су аварски атаци на југ били заувек окончани. Веома се смањује број историјских вести о Аварима, па о наредним деценијама Каганата највише говори археологија. По свој прилици, дошло је раздобље релативног мира и консолидације постале аварске државе. Имајући у виду велику депопулацију на Балкану и споменуто повлачење царске власти, односе између Каганата и Царства у то доба можемо посматрати као равнотежу немоћи.⁵⁸ У почетку јасно видљива обележја неаварске, ромејске и германске популације с временом се губе, да би око 670. године наступила униформна средњоаварска култура.⁵⁹ Од тог доба, које уједно представља горњу хронолошку границу нашег излагања, бележи се значајно увећавање аварског становништва, о чему нема речи у познатим изворима.

О времену пада Друге Паноније и деценијама у којима је у тим пределима претрајавало ромејско становништво – било локално или придошло⁶⁰ – сведочи нумизматичка, сигилографска и археолошка грађа из Срема. Мора се имати на

⁵³ Јанковић, Подунавски део области Аквиса, 194; *Bugarški*, On the Jánoshida Type, 242–244.

⁵⁴ *Miracula s. Demetrii* II.2.

⁵⁵ *Ibid.* II.5: 195. Превод на српски Ф. *Баришића*, ВИИИЈ I, 211–212.

⁵⁶ *Bugarški*, On the Jánoshida Type, 246–252; cf. *Bálint*, The Avars, Byzantium and Italy, 228.

⁵⁷ *Hurbanič*, The Avar Siege of Constantinople; *Pohl*, The Avars, 294–305.

⁵⁸ *Бујарски – Рагишић*, Централни Балкан у раном средњем веку, 91–95.

⁵⁹ *Vida*, Conflict and Coexistence, 41.

⁶⁰ Cf. *idem*, Local or Foreign Romans?

уму да је аварско друштво, а нарочито његова врхушка, имало афинитете према византијској материјалној култури. Из тога следи да налази из тог културног круга, посебно они без контекста, не указују нужно на етничку припадност њихових носилаца,⁶¹ утолико више ако се имају на уму и драгоцености приспеле путем данка, плена, трговине и личних кретања или контаката.⁶² Према разматрањима Тивадара Виде, аварско преузимање византијских елемената материјалне културе може се одредити управо у време краја VI и почетка VII века.⁶³

Са већом сигурношћу можемо да расправљамо о атрибуцији малобројних предмета из одмаклог VI века који претходе слому византијске власти 582. године. Пре свега, реч је о новцу цара Јустина II, који потиче из нашег дела Срема – из Белог Брега, Дивоша, Бугрена, Басијане, Сирмијума, Таурунума⁶⁴ и са касноантичког налазишта Глацов салаш покрај панонске метрополе.⁶⁵ Имајући у виду историјски ток, логично је да су то најзаступљенија ковања, која припадају крају регуларног монетарног оптицаја на разматраном подручју. У Сирмијуму су махом налажена на простору тзв. Царске палате, где су тако забележени трагови живота током краткотрајне обнове ромејске власти.⁶⁶ Самом крају тог временског распона припада монета цара Тиберија Константина (581/582) из Оролика крај Винковаца.⁶⁷ Поред оних ширег датовања, византијској производњи из касног VI и с почетка VII века припадају изузетно малобројни објављени метални делови ношње, попут налаза крстообразне фибуле из Сирмијума, нажалост непознатог контекста.⁶⁸ Познати су нам и неки необјављени налази, који се чувају у приватној колекцији у Сремској Митровици, а који потичу из Сирмијума и околине античког града.⁶⁹ Пре свега, реч је о три оловна печата који се могу датовати у VI век и који сведоче о присуству византијске администрације.

Посебно место заузима печат који на аверсу носи легенду ΘΕΜΙ|ΤΩС|+ θεμι(σ)τός, а на реверсу +ΤΟ|ΒΑΒΑΡ|ΙΚΟV тоῦ Ἀβαρικοῦ. Читање легенде на аверсу је у одређеној мери проблематично, отежано тиме што су поједина слова слабо сачувана. С друге стране, читање реверса је сасвим јасно (Сл. 2.1), а директне паралеле налазимо на два печата. Први су публиковали Закос и Веглери, који су блок монограм на аверсу протумачили као Πατριкоῦ, остављајући могућност

⁶¹ Cf. *Garam*, *Funde byzantinischer Herkunft*.

⁶² *Bálint*, *The Avars, Byzantium and Italy*, 195–206.

⁶³ *Vida*, 'They Asked to Be Settled in Pannonia', 259.

⁶⁴ *Ivanišević – Popović*, *Les monnaies protobyzantines*.

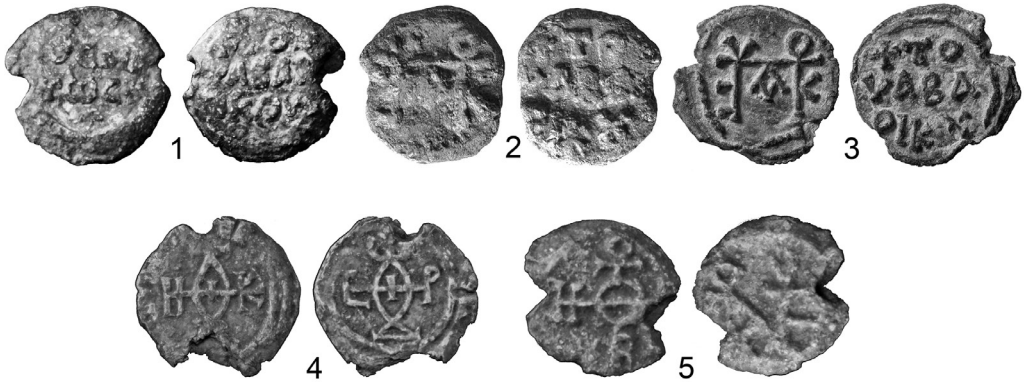
⁶⁵ *Pop-Lazić et al.*, *Projekat Glac*, 147.

⁶⁶ *Ivanišević – Popović*, *Les monnaies protobyzantines*, 246.

⁶⁷ *Mirnik – Šemrov*, *Byzantine coins*, cat. no. 597.

⁶⁸ *Kazanski – Mastykova*, *Objets en métal*, 160, Pl. 3/6.

⁶⁹ Захваљујемо г. Владимиру Малбашићу на томе што нам је пружио увид у налазе и дозволио њихово фотографисање и објављивање.

Сл. 2.1–3: Печати са легендом тоу Ἀβαρικοῦ (1. Налаз из Сирмијума, приватна колекција, 2. Департман новца, медаља и антиквитета Француске националне библиотеке; 3. Дамбартон Оукс; 4–5: Печати из Сирмијума, приватна колекција (4. Теодор; 5. Леонитје ?)

да се може ишчитати и као Παύλου Πατρικίου (Сл. 2.2).⁷⁰ Други, одлично сачуван печат са легендом тоу Ἀβαρικοῦ на реверсу данас се налази у збирци Дамбартон Оукса у Вашингтону. На његовом аверсу је блок монограм са словима Α – Ξ – Κ – Ο – Π – Τ – Υ, који је са реверсом прочитан као Πατέκου (?) тоу Ἀβαρικοῦ (Сл. 2.3).⁷¹ Тај примерак је познат одраније, јер се монограм наводи у *Προσωπογραφίји касноримској Царсῆιβα*.⁷² Печат је идентичан налазу што су објавили Закос и Веглери, па не треба искључити могућност да су били отиснути истим булотеријумом. Пошто се на новој фотографији печата јасно разазнаје Ξ, а недостаје слово Ρ, треба одбацити реконструкцију Πατρικίου, односно Παύλου Πατρικίου, коју су предложили Закос и Веглери (Сл. 2.2).⁷³

Печати са легендом тоу Ἀβαρικοῦ тумачени су на различите начине. Према Закосу и Веглерију, тај епитет одражава очигледну везу са Аварима.⁷⁴ За примерак из Дамбартон Оукса се пак нагађа да одређује аварско порекло власника, или да је чак у питању тријумфални епитет који му је био додељен.⁷⁵

⁷⁰ Zacos – Veglery, *Byzantine Lead Seals*, 1615, no. 2817 (реверс): 6. век; *Martindale*, PLRE 3, 972: Patricius 6, square monogram 248.

⁷¹ Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.1460: <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1460/view> (приступљено 20.07.2023).

⁷² *Martindale*, PLRE 3, 1451–1452: Anonymous 139; 1573: Monograms 411: Fogg Art Museum seal 1460.

⁷³ Тај примерак се чува у Паризу (Département des Monnaies, médailles et antiques de la Bibliothèque nationale de France). Фотографију нам је уступио њен аутор Жан-Клод Шене (Jean-Claude Cheynet), на чему му захваљујемо.

⁷⁴ Zacos – Veglery, *Byzantine Lead Seals*, 1615, no. 2817.

⁷⁵ <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1460/view> (приступљено 20.07.2023).

Налаз печата из Сирмијума, пограничног града у одсудним временима одбране од Авара, говори о посебној улози Темистоса. Будући да му се име не спомиње у писаним изворима, тешко је одредити његово тачно место у тим догађајима. Можемо претпоставити да печат именује личност која је била укључена у преговоре са Аварима. Сличну функцију могао је вршити и власник друга два печата, чије је име условно протумечено као Патѣков. Преостала два печата из Сирмијума припадају уобичајеним булама са крстообразним монограмима. На њиховим аверсима налазимо инвокативни монограм Θεοτόκε βοήθει, док су на реверсима исписана имена власника – Теодор и, највероватније, Леонтије (Сл. 2.4–5).

Од осталих налаза из исте збирке споменућемо најпре бронзану ливену матрицу за отискивање ситних лимених окова орме типа *Martynovka* (Сл. 3.1). Ти византијски украси се најшире одређују од друге половине или последње трећине VI века, када се појављују на Балкану,⁷⁶ до 620/640. године у средњем Подњепровљу и кроз читав VII век на простору Крима и Урала.⁷⁷ Налази из аварских гробова припадају крају VI и првој трећини VII века, уз слабију заступљеност током средишње две четвртине тог столећа.⁷⁸ Уз мање или више задршке, предмети типа *Martynovka* су у старијој литератури били приписивани Аварима, пре свега на основу урезане декорације која се тумачила као клановска тамга.⁷⁹ Та виђења су у највећој мери оповргнута налазом одговарајуће матрице из Царичиног града,⁸⁰ док се модели за израду окова овог типа налазе и у „златарским” гробовима из Каганата, у Фелнаку и Кунсентмартону, где се такође тумаче као византијски производи.⁸¹ Сремски налаз је по украсу сасвим препознатљив представник типа *Martynovka*, али не и према издуженом овалном облику. Одговарајући комади из Италије су јасно одређени као окови коњске орме, а не појасни, и једнако датовани у крај VI и прву трећину/половину VII века.⁸²

Следећи занимљив налаз је бронзана ливена копча тзв. панонског типа (Сл. 3.2). Једноделна је и има издужену овалну алку с профилисаним лежиштем трна, на коју се надовезује оков са улегнутим средишњим и кружним задњим делом. Тај крај није шупаљ, као што је то уобичајено код сличних комада, већ испуњен данас непрепознатљивим фигуралним (?) мотивом, оивиченим кружно распоређеним рецкама. Налаз има опште сличности са типовима *Keszthely-Pécs* и *Boly-Želovce*, који нису довољно разложени,⁸³ а у

⁷⁶ Даскалов, Колани и коланни украси, тип Н.А.V.1–4, Н.В.I–III, Н.С. I–II, Обр. 77–78, Карта 12–15.

⁷⁷ *Bálint*, The Avars, Byzantium and Italy, 121–125; *Казанский*, Византийские «воинские» пояса, 131–132.

⁷⁸ *Garam*, Funde byzantinischer Herkunft, 129–130, Tab. 1.

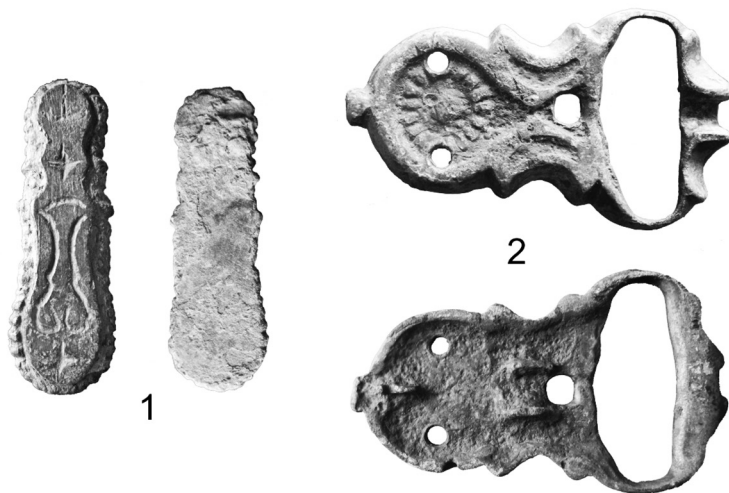
⁷⁹ *Ковачевић*, О тамгама; cf. *Bálint*, The Avars, Byzantium and Italy, 124.

⁸⁰ *Ivanišević*, Caričin Grad, 767, 771, Fig. 19/8; *idem*, Metal Workshops, 717–718, Fig. 8.1.

⁸¹ *Garam*, Funde byzantinischer Herkunft, Tab. 1, Taf. 137–139; *Rácz*, Die Goldschmiedegräber, 94.

⁸² *Ricci*, Elementi di bardatura, 389, II.4.690–691.

⁸³ Cf. *Varsik*, Byzantinische Gürtelschnallen; *Ibler*, Pannonische Gürtelschnallen.

Сл. 3.1: Матрица за отискивање лимених окова орме типа Martynovka;
2. Копча тзв. панонског типа (фотографије В. Иванишевић)

науци преовлађује мишљење да су те копче византијског порекла, или макар израђиване по византијским предлошцима.⁸⁴ Требало би нагласити да се такви налази не срећу у често цитираним збиркама рановизантијске материјалне културе, те да је недавно објављен први одговарајући примерак са централног Балкана, који крепи изнесу претпоставку о пореклу панонских копчи.⁸⁵ Ева Гарам сродне налазе назива *Schnallen mit Tierfiguren* и датује их у VII век – већину копчи нешто уже, у прве две трећине столећа.⁸⁶ Слични примерци потичу из Нових Бановаца, са простора римског кастела Бургене,⁸⁷ одакле најмлађи новац припада цару Јустину II.⁸⁸ Византијској производњи из VII века вероватно припада и бронзана копча овалне алке и ромбоидног окова, такође изједна изливена, за коју не располажемо блиским паралелама. Нађена је у Сотину крај Дунава, на месту или у непосредној близини античког Корнакума.⁸⁹

Најспектакуларнији предмет са разматраног простора што сведочи о византијско-аварским односима без сумње је тзв. златни аварски појас из околине Сирмијума, нажалост нејасних услова налаза (Дивош?).⁹⁰ Красило га је десет златних делова, раскошно украшених применом разних златарских техника:

⁸⁴ Blay – Samu, Über die mediterranen Kontakte, 308–309.

⁸⁵ Бугарски, Пряхка из Врченовацког городища.

⁸⁶ Garam, Funde byzantinischer Herkunft, 106–107.

⁸⁷ Vinski, Arheološki spomenici, 29, Sl. 57–58; Varsik, Byzantinische Gürtelschnallen, 88–89, 94.

⁸⁸ Ivanišević – Popović, Les monnaies protobyzantines, 248–249.

⁸⁹ Dimitrijević – Kovačević – Vinski, Seoba naroda, 91, sl. 4.

⁹⁰ Појовић, Златни аварски појас, 7.

отискивањем матрицом, искуцавањем, клоазонирањем, ливењем, уметањем пасте и псеудогранулацијом (Сл. 4).⁹¹ Свакако је реч о врхунској израђевини византијског златарства, вероватно из самог Цариграда,⁹² која је могла бити направљена управо по аварском укусу и за њихово тржиште.⁹³ С правом је оцењено да наша скупоченост представља прототип аварских појасева са псеудокопчама,⁹⁴ какви су познати из Боце и Кунбабоња.⁹⁵ Ипак, осим што је старији, сремски сет је квалитетније израде од луксузних гарнитура што ће се појавити у аварском власништву. Док Ивана Поповић сматра да је тако драгоцен појас могао бити само у личној својини кагана – Бајана или његовог старијег сина – и да потиче из неутврђеног гроба,⁹⁶ Атила Киш га је датовоао у сам крај VI и прве деценије VII века, уз сумњу да је уопште био у аварском власништву, већ да заправо потиче из оставе коју је похранио власник, вероватно Ромеј.⁹⁷

Тај став је, чини се, још спекулативнији од претходног. Заснованије је претпоставити да је појас био у аварској својини, где је највероватније доспео пре 626. године у којој је престао огроман данак, праћен издацима за откуп заробљеника и слањем скуких дарова.⁹⁸ Недавно је, уз задршку, појас из околне Сирмијума сагледан управо у светлу дипломатског даривања, при чему би се израда елемената својствених аварском укусу темељила на (замишљеном) претходном поклону аварског посланства.⁹⁹ Ваља нагласити да је појас представљао симбол моћи, што га је вековима чинило популарним (и) међу „варварима”. Из редова цара-писца Константина Порфирогенита знамо да су појасеви били даривани угледним и моћним странцима у X веку. Имајући у виду снагу византијских традиција, може се помислити да је слична пракса постојала и раније.¹⁰⁰

У том смислу, размотрена била из Сирмијума свакако доказује дипломатске везе између Царства и Авара, чија администрација није користила печате. Трагови аварске писмености су спорадични и углавном исказани рунама, уз изузетак старотурског текста исписаног грчким алфабетом на посуди из познијег блага у Нађсентмиклошу.¹⁰¹ Такође су веома ретки византијски налази

⁹¹ Исто, 24–42.

⁹² Исто, 46; Kiss, *The Treasure*, 253.

⁹³ *Daim*, *Avars and Avar archaeology*, 482–483.

⁹⁴ Kiss, *The Treasure*, 256.

⁹⁵ Cf. *Garam*, *Katalog*, Taf. 4–6.

⁹⁶ Поповић, *Златни аварски појас*, 7, 53–54; *eadem*, *Les objets*, 217–235.

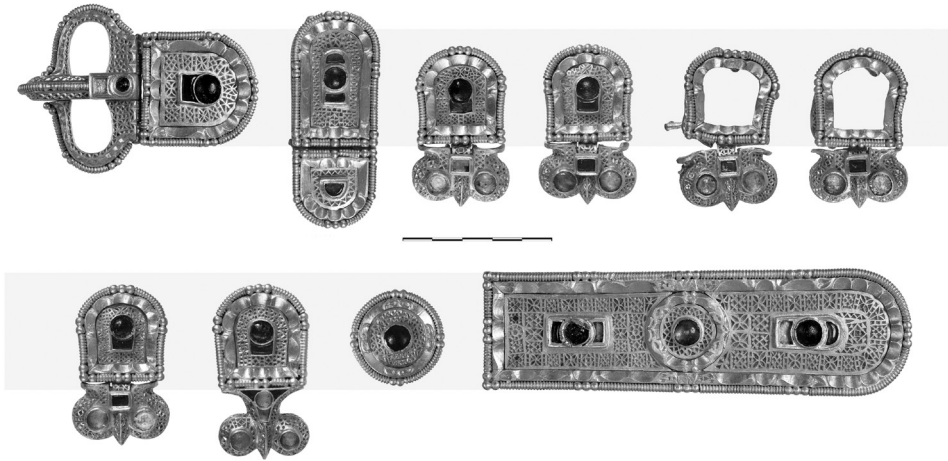
⁹⁷ Kiss, *The Treasure*, 251, 254, 256.

⁹⁸ Бујарски, *Археологија Авара*, 314.

⁹⁹ Bollók, *A Century of Gold*, 95–99.

¹⁰⁰ Kaldellis, *Ethnicity and Clothing*, 45, n. 30; cf. *Daim*, *Byzantine Belts and Avar Birds*, 155–162, n. 35; *Albrecht*, *Warum tragen wir einen Gürtel?*

¹⁰¹ *Róna-Tas*, *The Inscriptions*.

Сл. 4: Аварски појас из околине Сирмијума (Дивош ?)
(фотографије Н. Борић)

из VII века, посвећени страницама, што носе грчке натписе. Позната су два прстена с Кувратовим монограмима, део драгоцености из данашње Малаје Перешчепине у североисточној Украјини.¹⁰² Тај накит, с натписима ХОВРАТОВ и ХОВРАТОВ ПАТΡΙΚΙΟΥ, посвећен је осведоченом ромејском клијенту северно од Кавказа, и може се сагледати као део поклона којим је било учвршћено савезништво (против Авара).¹⁰³

Нема, дакле, места сумњи да је сирмијумски налаз са легендом θεμι(σ)τόс тоῦ Ἀβαρικοῦ пратио неку пошиљку ромејског чиновника задуженог за Аваре. Печат се са великом вероватноћом може одредити у узак временски оквир, од доласка Авара 567. до пада Сирмијума 582. године. Тај распон највећим делом обухвата владавину цара Јустина II, када су вршени многи преговори, без обзира на његов изричито негативан почетни став.¹⁰⁴ Мања је вероватноћа да је пошиљка са печатом била упућена Аварима који су после 582. године држали Сирмијум, и због тога што се они нису пуно задржавали у граду, на шта ћемо се осврнути. Уколико је печат ипак приспео Аварима, вероватно би припадао раздобљу 582–626. године, кад су још увек биле живе везе између две стране, пре свега око данка. Најмање је вероватно да је налаз још каснијег датовања, мада су одређени контакти свакако постојали. На основу нашег печата и општег историјског тока, можемо претпоставити да су и преостале две буле са

¹⁰² *Werner, Der Grabfund von Malaja Pereščepina.*

¹⁰³ Уп. *Појовић, Куврат, Кувер и Аспарух, 105; Kardaras, Byzantium and the Avars, 98–100.*

¹⁰⁴ *Cf. ibid., 35–39.*

епитетом тоѿ Аварикоѿ, из збирки у Вашингтону и Паризу, припадале дипломати који је одржавао везу са Аварима. Могуће је да и оне потичу из Друге Паноније или из подунавских области.

Представљени археолошки налази ромејске производње или порекла могу збирно да се датују од краја VI до истека друге трећине VII века, дакле у време када је некадашња Друга Панонија представљала јужни аварски посед. Осим за појас из Дивоша (?) не можемо да претпоставимо њихово ближе радионичко порекло. Ни матрица за израду окова типа *Martynovka* вероватно није била локални производ. Док није могуће разлучити да ли су ти предмети били у својини преосталих Ромеја, они извесно одражавају културне афинитете у аварском Срему и изложеност зрачењима Византије још у одмаклом VII столећу. Додајмо да најбројнији налази византијског новца у Каганату припадају ковањима до 626. године.¹⁰⁵ Регуларну циркулацију новца у византијском Срему сменила је спорадична појава ромејских монета у доба аварске превласти. Знамо за Мавриклијев новац (585/586) из Таурунума и по солид и имитацију солида цара Ираклија (616/625) из Черевиха и Ердевика. Најпознији Ираклијев новац (632/641) потиче из Сирмијума,¹⁰⁶ тако да су монете коване након 626. заступљеније у Бачкој и Банату, где су углавном налажене уз обалу Дунава.¹⁰⁷ Гроб из Стејановаца у Срему,¹⁰⁸ који се води и као остава сребрних предмета византијског порекла, што укључује и новац Констанса II и Константина IV,¹⁰⁹ уз опрез је сагледан управо у светлу обновљених контаката између Авара и Византије, изазваних кретањима Бугара 668/669. и арапском претњом из 674. године.¹¹⁰ У том кључу можемо да споменемо још један сремски налаз – златне наушнице типа *Jánoshida* из коњаничког гроба у Војки, датованог у последњу четвртину VII и први квартал VIII века – које су по свој прилици такође биле византијске израде.¹¹¹ Познији ромејски предмети са југа Каганата обрађени су на другом месту.¹¹²

Осим споменутих, рано и средњоаварски трагови изразито су малобројни у Срему: реч је тек о појединачним налазима из Крчедина, Батајнице, Земуне и Сремске Митровице. Збир од свега десетак места из којих потичу предмети тог датовања није у сагласју с представљеним историјским подацима, где се Срем описује као зона сучељавања аварских и византијских интереса и поприште

¹⁰⁵ Somogyi, Byzantinische Fundmünzen der Awarzeit.

¹⁰⁶ Ivanišević – Popović, Les monnaies protobyzantines, 247–252.

¹⁰⁷ Somogyi, Byzantinische Fundmünzen, 24–26, 74–75, 78.

¹⁰⁸ Minić, The Grave Inventory from Stejanovci.

¹⁰⁹ Појовић, Куврат, Кувер и Аспарух, 111; Morrisson – Popović – Ivanišević, Les Trésors monétaire byzantins, 346, cat. no. 267, Carte 9.

¹¹⁰ Bugarski, On the Jánoshida Type, 236, n. 34; уп. Појовић, Куврат, Кувер и Аспарух, 119; Daim, Avars and Avar archaeology, 483, 517.

¹¹¹ Bugarski, On the Jánoshida Type, 233–236; Fig. 1/1–2; уп. Појовић, Сјај римског украса, 80; Samu – Blay, Térbeli átrendeződés, 277.

¹¹² Bugarski, Numismatic and Archaeological Evidence.

дуготрајних сукоба и преговора, пре свега око Сирмијума. Свакако се може помишљати на сукцесивно уништавање културних слојева у градским срединама, пропадљивост неких раноаварских налаза и слабију препознатљивост других, на недовољан степен истражености и, посебно, објављивања грађе. С друге стране, археолошка истраживања Сирмијума трају већ деценијама, па је сасвим извесно да је гепидско поседање града било далеко интензивније него аварско.¹¹³

Макар у прво време, Авари нису умели да се носе с недаћама градског живота, на шта указује напуштање Сирмијума већ после пожара 583. године, само годину дана пошто су га уз пуно мука освојили. Вести Јована Ефеског о потпуном страдању града вероватно су претеране,¹¹⁴ јер се Сирмијум спомиње као Бајанов војни логор 593. године, да би на почетку VII века тамо изгледа били насељени Сермезијанци, који ће ускоро добити аутономију.¹¹⁵ Године 616, Сирмијум је у *Чудима Димитрија Солунског* описан као град „који је некада постојао”, мада је живот можда био настављен у неком сведеном облику.¹¹⁶ Становништво града, по свему судећи, већином ипак није било аварско. Важно је истаћи закључке да су западни центри Друге Паноније, Мурса и Цибале, запустели одмах по аварским операцијама у позном VI веку.¹¹⁷ Из Осијека пак потичу појединачни налази Маврикијевог, али и Ираклијевог новца.¹¹⁸ Трагови живота Авара у старим римским местима су и иначе малобројни, попут потпуне негације римске виле укопавањем скромне куће у Цилингталу у Аустрији.¹¹⁹ Чини се да је такво насељавање било сасвим спорадично: у супротном, досад би се вероватно располагало већим бројем налаза.

Уколико бисмо разлоге за такав третман Сирмијума тражили и у промени власти и другим приоритетима Бајановог наследника, узрок слабог аварског насељавања Срема можда је лежао у самом изгледу тог простора. Као главне географске зоне издвајају се Фрушка гора и плављена равница, што нису били идеални услови за живот изворно номадске популације. Уз то, јасно је да аварске акције саме по себи нису биле пресудне за напуштање одбране дунавске границе Царства. Ни након успешних акција они нису имали снаге, а вероватно ни жеље, да трајно овладају византијским упориштима. Штавише, Ромеји су још крајем VI и почетком VII века за своје акције против Авара користили римске мостобране на левој обали Дунава.¹²⁰ Може се помислити

¹¹³ *Истии*, Археологија Авара, 333.

¹¹⁴ John of Ephesus 6.32–33.

¹¹⁵ Theophylact Simocatta 6.3–4; Theophanes, 278.

¹¹⁶ Miracula s. Demetrii II.5: 195; *Mirković*, Sirmium, 57–58; *Pohl*, The Avars, 88.

¹¹⁷ *Pinterović*, Mursa, 100–101; *Iskra-Janošić*, Urbanizacija Cibala, 162; cf. *Bugarški*, On the Jánoshida Type, 249–250.

¹¹⁸ *Mirnik – Šemrov*, Byzantine coins, cat. nos 622, 703.

¹¹⁹ *Daim – Distelberger*, Die awarische Siedlung von Zillingtal, 372, 375.

¹²⁰ *Pohl*, The Avars, 191–196; *Бугарски – Иванишевич*, Пограничье Римской империи и варваров, 497–498.

да међу разлозима из којих није била изведена опсежнија колонизација Срема лежи и опрез због евентуалног ромејског противудара, какви су очигледно били могући и у време великих недаћа Царства, више од 30 година након доласка Авара.¹²¹ Срем је вероватно био заузет из превасходно стратешких разлога – ради обезбеђивања јужне границе Каганата и наметања доминације и данка Византији. Тек током VIII века бележи се пораст броја аварских налаза у тој области и српском Подунављу.¹²²

Наш чланак пак доноси нове податке о слабије познатој грађи која претходи раном средњем веку. Више од тога, налаз печата *Темисѿоса Аварскоѿ* пружа увид у дипломатске напоре Царства у смутно време пада Сирмијума и Друге Паноније, на начин који није забележен на булама што потичу са других византијских крајишта.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, ed. and transl. *J. C. Rolfe*, London 1963.
- John of Ephesus, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John, Bishop of Ephesus*, transl. *R. Payne-Smith*, Oxford 1860.
- Menander, *The History of Menander the Guardsman*, ed. and transl. *R. C. Blockley*, Liverpool 1985.
- Miracula s. Demetrii, *P. Lemerle*, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, I, Le Texte*, Paris 1979.
- Nicephorus, *Short History*, ed. and transl. *C. Mango*, Washington DC 1990.
- Novellae, edd. *R. Schoell – G. Kroll*, *Corpus Iuris Civilis*, t. III, Berlin 1912.
- The Novels of Justinian. A Complete Annotated English Translation*, *D. J. D. Miller – P. Sarris*, Cambridge–New York 2018.
- Procopius, *The Anecdota or Secret History*, transl. *H. B. Dewing*, Cambridge, Mass. 1935.
- Theophylact Simocatta, *The History of Theophylact Simocatta*, edd. *M. and M. Whitby*, Oxford 1986.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284–813*, transl. *C. Mango – R. Scott*, Oxford 1997.

¹²¹ Бујарски – Церовић, Касноаварски налази, 333.

¹²² Уп. исто.

Литература – Secondary Works

- Albrecht S.*, Warum tragen wir einen Gürtel? Der Gürtel der Byzantiner – Symbolik und Funktion, edd. *F. Daim – J. Drauschke*, Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Welt der Ideen, Welt der Dinge, Teil 1, Mainz 2011, 79–95.
- Bálint Cs.*, The Avars, Byzantium and Italy. A study in chorology and cultural history, Budapest 2019.
- Blay A. – Samu L.*, Über die mediterranen Kontakte des frühawarenzeitlichen Karpatenbeckens am Beispiel ausgewählter Fundgruppen, edd. *I. Bugarski – O. Heinrich-Tamaska – V. Ivanišević – D. Syrbe*, GrenzÜbergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as categories in historical-archaeological research on the middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauroaum, Ruma, 4.–7.11.2015, Remshalden 2016, 291–310.
- Bollók Á.*, A Century of Gold. The Rise and Glory of the Avar Khaganate in the Carpathian Basin, Budapest 2021.
- Bratož R.*, Le persecuzioni dei cristiani nelle province danubiane e balcaniche sotto Diocleziano, Quaderni Giuliani di storia XXV/2 (2004) 261–342.
- Bugarski I.*, On the Jánoshida Type Earrings and the Seventh Century Byzantine Finds from the Western Balkans, with a Retrospective View of the Vajska (Vajszka) Cemetery, ed. *T. Vida*, Thesaurus avarorum. Archaeological Studies in Honour of Eva Garam, Budapest 2012, 233–254.
- Bugarski I.*, Consequences of Hunnic Raids and the Newly-Established Border: An Archaeological Panorama of the Central Balkans (ca. 450–500), edd. *Zs. Rácz – G. Szenthe*, Attila's Europe? Structural transformation and strategies of success in the European Hun period, Budapest 2021, 243–258.
- Bugarski I.*, Numismatic and Archaeological Evidence of Supra-Regional Trade in the Southern Parts of the Late Avar State, edd. *A. Rapan Papeša – A. Dugonjić*, Avars and Slavs, Two Sides of a Belt Strap End – Avars on the North and South of the Khaganate. Proceedings of the international scientific conference held in Vinkovci 2020, Zagreb 2022, 356–372.
- Bugarski I. – Ivanišević V.*, Sixth-Century Foederati from the Upper Moesian Limes: Weapons in a Social Context, edd. *S. Golubović – N. Mrđić*, Vivere Militare Est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier. Volume I, Belgrade 2018, 291–332.
- Bugarski I. – Ivanišević V.*, The Gepids in Serbian archaeology: Evidence and interpretations, edd. *T. Vida – D. Quast – Zs. Rácz – I. Koncz*, Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire. Proceedings of the International Conference at Eötvös Loránd University, Budapest, 14th–15th December 2015, Budapest 2019, 275–306.
- Daim F.*, Byzantine Belts and Avar Birds – Diplomacy, Trade and Cultural Transfer in the Eight Century, edd. *W. Pohl – I. Wood – H. Reimitz*, The Transformation of Frontiers: From Late Antiquity to the Carolingians, Leiden–Boston–Köln 2001, 143–188.
- Daim F.*, Avars and Avar archaeology. An introduction, edd. *H.-W. Goetz – J. Jarnut – W. Pohl*, Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, Leiden–Boston 2003, 463–570.
- Daim F. – Distelberger A.*, Die awarische Siedlung von Zillingtal – Die Grabungen 1994–95, edd. *F. Daim – K. Kaus – P. Tomka*, Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren, Eisenstadt 1996, 372–377.
- Demo Ž.*, Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina, Situla 32, Ljubljana 1994.
- Demo Ž.*, New information about an old problem (A contribution to knowledge about the distribution and circulation of coins of the so-called "Sirmium" group), edd. *V. Ivanišević – B. Borić-Brešković – M. Vojvoda*, Circulation of Antique Coins in Southeastern Europe. Proceedings of the International Numismatic Symposium, Viminacium, 15th–17th September 2017, Belgrade 2018, 157–175.
- Dimitrijević D. – Kovačević J. – Vinski Z.*, Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, Zemun 1962.

- Filzwieser R. – Ivanišević V. – Verhoeven G. J. – Gugl Ch. – Löcker K. – Bugarski I. – Schiel H. – Wallner M. – Trinks I. – Trausmuth T. – Hinterleitner A. – Marković N. – Docter R. – Daim F. – Neubauer W.*, Integrating Geophysical and Photographic Data to Visualize the Quarried Structures of the Roman Town of Bassianae, *Remote Sensing* 13 (2021), 2384, 1–29.
- Garam É.*, Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum, Budapest 1993.
- Garam É.*, Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts, Budapest 2001.
- Golden P.*, Some notes on the Avars and Rouran, edd. *F. Curta – B.-P. Maleon*, The steppe lands and the world beyond them. Studies in honor of Victor Spinei on his 70th birthday, Iași 2013, 43–66.
- Gračanin H. – Škrkulja J.*, The Ostrogoths in Late Antique Southern Pannonia, *Acta Archaeologica Carpathica* XLIX (2014) 165–205.
- Gračanin H. – Škrkulja J.*, The Gepids and Southern Pannonia in the age of Justinian I, edd. *T. Vida – D. Quast – Zs. Rácz – I. Koncz*, Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire. Proceedings of the International Conference at Eötvös Loránd University, Budapest, 14th–15th December 2015, Budapest 2019, 185–274.
- Haldon J. F.*, Byzantium in the Seventh Century, The transformation of a culture. Revised edition, Cambridge–New York–Melbourne 2003.
- Hurbanič M.*, The Avar Siege of Constantinople in 626. History and Legend, Cham 2019.
- Ibler U.*, Pannonische Gürtelschnallen des späten 6. und 7. Jahrhunderts, *Arheološki vestnik* 43 (1992) 135–148.
- Iskra-Janošić I.*, Urbanizacija Cibala i razvoj keramičarskih središta, Zagreb–Vinkovci 2001.
- Ivanišević V.*, Caričin Grad – The Fortifications and the Intramural Housing in the Lower Town, edd. *F. Daim – J. Drauschke*, Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Schauplätze, Teil 2.2, Mainz 2011, 747–775.
- Ivanišević V.*, The Danubian Limes of the Diocese of Dacia in the 5th Century, ed. *T. Vida*, Romania Gothica II. The Frontier World, Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Budapest, 1–2 October 2010, Budapest 2015, 653–665.
- Ivanišević V.*, Metal Workshops of Caričin Grad (Justiniana Prima), edd. *J. Drauschke – E. Kislinger – K. Kühnreiter – T. Kühnreiter – G. Scharrer-Liška – T. Vida*, Lebenswelten zwischen Archäologie und Geschichte. Festschrift für Falko Daim zu seinem 65. Geburtstag, Mainz 2018, 711–723.
- Ivanišević V.*, The circulation of Roman solidi in the 5th century in Moesia Prima and the Barbaricum, edd. *Zs. Rácz – G. Szenthe*, Attila's Europe? Structural Transformation and Strategies of Success in the European Hun Period, Budapest 2021, 519–535.
- Ivanišević V. – Bugarski I.*, Transformation of burial space in the cities of Northern Illyricum during Late Antiquity, *Antaeus* 35/36 (2018) 91–117.
- Ivanišević V. – Popović P.*, Les monnaies protobyzantines en Pannonie seconde, edd. *I. Popović – M. Kazanski – V. Ivanišević*, Sirmium à l'époque des Grandes Migrations, Leuven 2017, 239–254.
- Kaldellis A.*, Ethnicity and Clothing in Byzantium, edd. *K. Durak – I. Jevtić*, Identity and the Other in Byzantium. Papers from the Fourth International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 23–25 June 2016, Istanbul 2019, 41–52.
- Kardaras G.*, Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD. Political, Diplomatic and Cultural Relations, Leiden–Boston 2018.
- Kazanski M. – Mastykova A.*, Objets en métal, edd. *I. Popović – M. Kazanski – V. Ivanišević*, Sirmium à l'époque des Grandes Migrations, Leuven 2017, 157–181.
- Kiss A.*, The Treasure of the Byzantine Gold Belt from the Sirmium Region, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* L (1998) 251–258.
- Kollautz A.*, Die "Inscriptio de Avaris von Sirmium" als Dokument einer byzantinischen Gebetsanrufung, ed. *V. I. Georgiev*, Studia in honorem Veselini Beševliev, Sofia 1978, 534–562.

- Kovács P.*, Christian Epigraphy in Pannonia, edd. *Ch. Franek – S. Lamm – T. Neuhauser – B. Porod – K. Zöhner*, Thiasos. Festschrift für Erwin Pochmarski zum 65. Geburtstag, Wien 2008, 495–501.
- Martindale J. R.* (ed.), The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. III, A.D. 527–641, Vol. IIIA–B, Cambridge 1992.
- McCormick M. – Büntgen U. – Cane M. A. – Cook E. R. – Harper K. – Huybers P. – Litt T. – Manning S. W. – Mayewski P. A. – More A. F. M. – Nicolussi K. – Tegel W.*, Climate Change during and after the Roman Empire: Reconstructing the Past from Scientific and Historical Evidence, *Journal of Interdisciplinary History* XLIII/2 (2012) 169–220.
- Milin M.*, Bassianae, edd. *M. Šašel Kos – P. Scherrer*, The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II, Ljubljana 2004, 253–268.
- Minić D.*, The Grave Inventory from Stejanovci near Sremska Mitrovica, edd. *N. Duval – E. L. Ochsen-schlager – V. Popović*, Sirmium IV. Recherches archéologiques en Syrmie, Beograd 1982, 43–48.
- Mirković M.*, Sirmium – Its History from the I Century A.D. to 582 A.D., ed. *V. Popović*, Sirmium I, Beograd 1971, 5–94.
- Mirnik I. – Šemrov A.*, Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection. Anastasius I. (A. D. 497–518) – Anastasius II (A. D. 713–715), *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XXX–XXXI (1997–1998) 129–258.
- Mócsy A.*, Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire, London–Boston 1974.
- Morrison C. – Popović V. – Ivanišević V.*, Les Trésors monétaire byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491–713), Paris 2006.
- Noll R.*, Ein Ziegel als sprechendes Zeugnis einer historischen Katastrophe (zum Untergang Sirmiums 582 n. Chr.), *Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 126 (1990) 139–154.
- Pinterović D.*, Mursa i njeno područje u antičko doba, Osijek 1978.
- Pohl W.*, The Avars. A Steppe Empire in Central Europe, 567–822, Ithaca–London 2018.
- Pop-Lazić S.*, Un horizon d'habitat des Ve–VIe siècles à l'emplacement du complexe du palais impérial (site 85), edd. *I. Popović – M. Kazanski – V. Ivanišević*, Sirmium à l'époque des Grandes Migrations, Leuven 2017, 25–38.
- Pop-Lazić S. – Miles R. – Vujađinović V. – Tomić M.*, Projekat Glac – istraživanja 2017. godine, ur. *I. Bugarski – V. Filipović – N. Gavrilović Vitas*, Arheologija u Srbiji. Projekti Arheološkog instituta u 2017. godini, Beograd 2019, 142–150.
- Popović I.*, Les objets de « style byzantin » provenant des environs de Sirmium, edd. *I. Popović – M. Kazanski – V. Ivanišević*, Sirmium à l'époque des Grandes Migrations, Leuven 2017, 215–257.
- Popović V.*, Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin, *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité* 87/1 (1975) 445–504.
- Rác Zs.*, Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit, Mainz 2014.
- Rapan Papeša A. – Roksandić D.*, Cibalae as the most western point of Gepidic kingdom, edd. *T. Vida – D. Quast – Zs. Rác – I. Koncz*, Collapse – Reorganization – Continuity. Gepids after the fall of the Hun Empire. Proceedings of the International Conference at Eötvös Loránd University, Budapest, 14th–15th December 2015, Budapest 2019, 307–329.
- Ricci M.*, Elementi di bardatura del cavallo ed equipaggiamento del cavaliere, edd. *M. S. Arena – P. Delogu – L. Paroli – M. Ricci – L. Sagui – L. Vendittelli*, Roma dall'antichità al medioevo. Archeologia e storia nel Museo nazionale romano, Roma 2001, 388–394.
- Rizos E.*, Matryrs from the north-western Balkans in the Byzantine ecclesiastical tradition: patterns and mechanisms of cult transfer, edd. *I. Bugarski – O. Heinrich-Tamaska – V. Ivanišević – D. Syrbe*, GrenzÜbergänge. Spätromisch, frühchristlich, frühbyzantinisch als Kategorien der historisch-archäologischen Forschung an der mittleren Donau / Late Roman, Early Christian, Early Byzantine as categories in historical-archaeological research on the middle Danube. Akten des 27. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donaunraum, Ruma, 4.–7.11.2015, Remshalden 2016, 195–213.

- Róna-Tas A., The Inscriptions of the Nagyszentmiklós treasure, ed. *É. Garam*, The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós Treasure, Budapest 2002, 120–129.
- Rusu M., Avars, Slavs, Romanic Populations in the 6th–8th centuries, edd. *M. Constantinescu – Șt. Pascu – P. Diaconu*, Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations, București 1975, 123–153.
- Samu L. – Blay A., Térbeli átrendeződés a 7. századi Kárpát-medencében, edd. *Cs. Balogh – J. Szentpéteri – E. Wicker*, Hatalmi központok az Avar Kaganátusban, Kecskemét 2019, 263–332.
- Sarantis A., Justinian's Balkan Wars. Campaigning, Diplomacy and Development in Illyricum, Thrace and the Northern World, A.D. 527–65, Prenton 2016.
- Sarantis A., Military Provisioning in the Sixth-Century Balkans, *Journal of Late Antiquity* 12/2 (2019) 329–379.
- Sarantis A., Justinian's *Novella* 11: memory and political propaganda in the build up to the Gothic War, *Early Medieval Europe* 27/4 (2019) 494–520.
- Somogyi P., *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit*, Innsbruck 1997.
- Somogyi P., *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit in ihrem europäischen Umfeld*, Budapest 2014.
- Turlej S., Sirmium in Justinian I's Politics, *Piotrków Historical Annales* (2020) Special Issue, 29–49.
- Varsik V., Byzantinische Gürtelschnallen im mittleren und unteren Donauraum im 6. und 7. Jahrhundert, *Slovenská archeológia* XL/1 (1992) 77–108.
- Vida T., Conflict and Coexistence: The Local Population of the Carpathian Basin under Avar Rule (Sixth to Seventh Century), ed. *F. Curta*, The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, Leiden–Boston 2008, 13–46.
- Vida T., Local or Foreign Romans? The Problem of the Late Antique Population of the 6th–7th Centuries AD in Pannonia, ed. *D. Quast*, Foreigners in Early Medieval Europe: Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility, Mainz 2009, 233–259.
- Vida T., 'They Asked to Be Settled in Pannonia . . .': A Study on Integration and Acculturation – the Case of the Avars, edd. *Á. Bollók – G. Csiky – T. Vida*, Zwischen Byzanz und der Steppe: archäologische und historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag / Between Byzantium and the Steppe: Archaeological and Historical Studies in Honour of Csanád Bálint on the Occasion of His 70th Birthday, Budapest 2016, 251–270.
- Vinski Z., *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu*, Situla 2, Ljubljana 1957.
- Werner J., *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat*, Kagan der Bulgaren, München 1984.
- Zacos G. – Veglery A., *Byzantine Lead Seals*, Basel 1972.
- Zuckermann C., L'Empire d'Orient et les Huns. Notes sur Priscus, edd. *G. Dagron – D. Feissel*, Travaux et Memoires 12, Paris 1994, 159–182.
- Баришић Ф., Цар Фока (602–610) и подунавски Аварио-Словени, Зборник радова Византолошког института 4 (1956) 73–88 [Barišić F., Car Foka (602–610) i podunavski Avaro-Sloveni, Zbornik radova Vizantološkog instituta 4 (1956) 73–88].
- Бујарски И., Археологија Авара у Србији, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за археологију, Београд 2014 [Bugarski I., Arheologija Avara u Srbiji, doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju, Beograd 2014].
- Бујарски И., Пряжка из Врченовацког городища и византијске находки средине и второй половине VII в. из Сербског Поморавља, ред. А. М. Обломский, История вещей – история и вещи. К 60-летнему юбилею И. О. Гавритухина, Москва 2020, 59–66 [Bugarski I., Prjzshka iz Vrchenovackogo gorodishta i vizantijskie nahodki srediny i vtoroj poloviny VII v. iz Serbskogo Pomorav'ja, red. A. M. Oblomskij, Istorija veshhej – istorija i veshhi. K 60-letnemu jubileju I. O. Gavrituhina, Moskva 2020, 59–66].

- Бугарски И. – Иванишевич В.*, Пограничье Римской империи и варваров: Система обороны Империи от Кудция до Ледераты, ред. А. М. Воронцов – И. О. Гавритухин, Лесная и лесостепная зоны восточной Европы в эпохи римских влияний и великого переселения народов. Конференция 3, Тула 2012, 482–511 [*Bugarski I. – Ivanishevich V.*, Pogranichje Rimskoj imperii i varvarov: Sistema oborony Imperii ot Kucija do Lederaty, red. A. M. Voroncov – I. O. Gavrituhin, Lesnaja i lesostepnaja zony vostochnoj Evropy v jepohi rimskih vlijanij i velikogo pereselenija narodov. Konferencija 3, Tula 2012, 482–511].
- Бујарски И. – Радишић М.*, Централни Балкан у раном средњем веку: археолошка сведочанства о променама, ур. В. Бикић, Процеси византинизације и српска археологија. Византијско наслеђе и српска уметност I, Београд 2016, 91–99 [*Bugarski I. – Radišić M.*, The Central Balkans in the Early Middle Ages: Archaeological Testimonies to Change, ed. V. Bikić, Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology. Byzantine Heritage and Serbian Art I, Belgrade 2016, 91–99].
- Бујарски И. – Церовић Н.*, Касноаварски налази са подручја Срема и српског Подунавља из Археолошке збирке раног средњег века Народног музеја у Београду, Зборник Народног музеја – Археологија XXV/1 (2021) 321–342 [*Bugarski I. – Cerović N.*, Kasnoavarski nalazi sa područja Srema i srpskog Podunavlja iz Arheološke zbirke ranog srednjeg veka Narodnog muzeja u Beogradu, Zbornik Narodnog muzeja – Arheologija XXV/1 (2021) 321–342].
- Јанковић Ђ.*, Подунавски део области Аквиса у VI и почетком VII века, Београд 1981 [*Janković Đ.*, Podunavski deo oblasti Akvisa u VI i početkom VII veka, Beograd 1981].
- Јеремић М.*, Градитељство Сирмијума у V и VI веку, Саопштења XXXIV (2002) 43–57 [*Jeremić M.*, Graditeljstvo Sirmijuma u V i VI veku, Saopštenja XXXIV (2002) 43–57].
- Даскалов М.*, Колани и коланни украси от VI–VII век (от днешна Българија и сьседните земи), София 2012 [*Daskalov M.*, Kolani i kolanni ukrasi ot VI–VII vek (ot dnešna Bălgarija i sâsednite zemi), Sofija 2012].
- Казанский М. М.*, Византийские «воинские» пояса в Среднем Поднепровье (VI–VII вв.), Археологическое наследие 1/4 (2021) 131–145 [*Kazanskij M. M.*, Vizantijskie «voinskie» pojasa v Srednem Podneprovje (VI–VII vv.), Arheologičeskoe nasledie 1/4 (2021) 131–145].
- Ковачевић Ј.*, О тамгама из Царичиног Града и Сонте, Старинар XII (1961) 1–9 [*Kovačević J.*, O tamgama iz Caričinog Grada i Sonte, Starinar XII (1961) 1–9].
- Ковачевић Ј.*, Авари и злато, Старинар XIII–XIV/1962–1963 (1965) 125–135 [*Kovačević J.*, Avari i zlato, Starinar XIII–XIV/1962–1963 (1965) 125–135].
- Ковачевић Ј.*, Аварски каганат, Београд 1977 [*Kovačević J.*, Avarski kaganat, Beograd 1977].
- Појовић В.*, Куврат, Кувер и Аспарух, Старинар XXXVII (1986) 103–133 [*Popović V.*, Kuvrat, Kuver i Asparuh, Starinar XXXVII (1986) 103–133].
- Појовић В.*, Дезинтеграција и рурализација града у источном Илирику од 5. до 7. века н.е., В. Појовић, Sirmium. Град царева и мученика, Сремска Митровица 2003, 239–258 [*Popović V.*, Dezintegracija i ruralizacija grada u istočnom Iliriku od 5. do 7. veka n.e., V. Popović, Sirmium. Grad careva i mučenika, Sremska Mitrovica 2003, 239–258].
- Појовић В.*, Последњи епископ Сирмијума, В. Појовић, Sirmium. Град царева и мученика, Сремска Митровица 2003, 265–278 [*Popović V.*, Poslednji episkop Sirmijuma, V. Popović, Sirmium. Grad careva i mučenika, Sremska Mitrovica 2003, 265–278].
- Појовић И.*, Златни аварски појас из околине Сирмијума, Београд 1997 [*Popović I.*, Zlatni avarski pojas iz okoline Sirmijuma, Beograd 1997].
- Појовић И.*, Сјај римског украса и накит средњег века, ур. В. Бикић, Процеси византинизације и српска археологија. Византијско наслеђе и српска уметност I, Београд 2016, 79–89 [*Popović I.*, The Splendour of Roman Ornaments and the Jewellery of the Middle Ages, ed. V. Bikić, Processes of Byzantinisation and Serbian Archaeology. Byzantine Heritage and Serbian Art I, Belgrade 2016, 79–89].

Ivan Bugarski

Institute of Archaeology, Belgrade
i.bugarski@ai.ac.rs

Vujadin Ivanišević

Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade
vujadin.ivanisevic@sanu.ac.rs

SIRMIUM AND THE REGION OF PANNONIA SECUNDA IN THE SIXTH AND SEVENTH CENTURIES IN LIGHT OF NEW FINDS

The fall of Sirmium under the Avars in 582 marks the end of a long process of weakening of imperial power on the Danube border, whose defence had for centuries rested upon economic organisation, i.e. *villae rusticae*, most of them located south of the Fruška Gora and Syrmia itself. The attacks and settlement of different barbarian groups, notably Germanic, culminated in Hunnic incursions of 441 and 447, when Sirmium lost its administrative status. These raids had permanent economic and demographic consequences, crucial to the fate of northern possessions. The region of Pannonia Secunda, with the capital Sirmium, became the prey of Germanic populations, Ostrogoths and Gepids. With short interruptions, the latter held Sirmium for almost a century, from 474 to 567. According to the finds of stamped pottery from related layers, the modest dwellings dug into Roman floors (Fig. 1) may be ascribed to the Gepids.

By the beginning of the sixth century, Byzantium controlled only the eastern part of Syrmia with the city of Bassianae, where the Heruli were settled. Unlike this city, Sirmium, Cibalae and Mursa lay beneath medieval and present-day ones, thus remaining largely inaccessible to us. However, the Germanic settlers left recognisable material traces, particularly in Sirmium and Cibalae. Apart from Germanic ones, traces of the persisting Romans can also be observed, although in the context of depopulation and ruralisation of these centres. In other words, the archaeological evidence illustrates the coexistence of the local Romans and foreign newcomers. For example, a combination of Roman pottery technology and “barbarian” style has been studied, and it has been suggested that even the last Gepidic ruler, Cunimund, may have struck his silver coins in the Sirmium mint.

After the 567 Avar victory over the Gepids, the Empire managed to regain control of Sirmium; fierce battles and negotiations were to end only with the fall of the city. Judging by the archaeological record, the Avars seem not to have settled Syrmia, or Sirmium itself, on a large scale. Among other reasons (geographical conditions, crisis in the Khganate, possible Byzantine military reaction), it seems that the region was captured primarily to secure the southern border of the Avar state and to impose domination and tribute on the Empire. The city was already abandoned following a 583 fire, and in the *Miracula s. Demetrii* it is called a city that used to exist.

However, there is numismatic, sigillographic and archaeological evidence for the period of the fall of Pannonia Secunda and for the following decades in which the Romans went on living under conditions far from ideal. Most of the coins were minted for Emperor Justin II, testifying to a regular monetary circulation, while those post-dating 582 are few in Syrmia. Some of the finds are housed in a private collection we have had access to. In this paper we publish Byzantine lead seals, the most important of which bears the name of θεμι(σ)τός τοῦ Ἀβαρικοῦ (Fig. 2.1). Seals with the legend τοῦ Ἀβαρικοῦ are very rare. Only two such finds have been published, kept at the Département des Monnaies, médailles et antiques de la Bibliothèque nationale de France and at Dumbarton Oaks (Figs 2.2–3). Judging by the new photograph, published here, the inscription on the former does not read Πατρικίου, or Παύλου Πατρικίου, as proposed by Zacos and Veglery. On the other hand, they were right to connect the epithet τοῦ Ἀβαρικοῦ with the Avars. By all appearances, our find belonged to a diplomat dealing with the Avars between 567 and 582, although a slightly later dating is possible as well (582–626). Moreover, it is probable that the Washington and Paris seals, which might have come from the same workshop, also belonged to a diplomat engaged in negotiations with the Avars. Perhaps they too originate from Pannonia Secunda or the Danube region. The remaining two seals from the Sirmium collection belong to a common type bearing the cruciform monogram Θεοτόκε βοήθει and the owner's names – Theodore and, most likely, Leontius (Figs 2.4–5).

The well-known belt-set from Divoš (?), certainly of Byzantine make, is likewise discussed in the light of diplomatic relations (Fig. 4). This luxurious prototype of belt-sets with pseudo-buckles apparently came to the Avars before the 626 Constantinople disaster, after which the tribute was terminated. We also publish a matrix for hammering out the Martynovka-type harness mounts and a belt buckle of the so-called Pannonian type from the same private collection. The first find (Fig. 3.1) belongs to the Byzantine production of the end of the sixth and the first third/half of the seventh century; the matching mounts have been found in horsemen's graves in Italy. The buckle resembles those of the Keszthely-Pécs and Boly-Želovce types (Fig. 3.2). Such finds from Pannonia are of Byzantine origin, or at least made after Byzantine models, and they are chiefly dated to the two first thirds of the seventh century. Similar buckles came from Novi Banovci (Burganae) in Syrmia. While it is not possible to conclude whether these objects belonged to the remaining Romans or not, they apparently reflect cultural affinities in Avar Syrmia and the strength of Byzantine influences.

Зборник радова Византолошког института 60 (2023)

Издаје

Византолошки институт САНУ

Београд, Кнеза Михаила 35

zrvi@vi.sanu.ac.rs

zrvi-visanu.rs

Тел. +381 11 26 37 095

Редакциони одбор

Стианоје Бојанин (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд),
Михаел Гринбарџ (Westfälische Wilhelms-Universität Münster, Минстер), *Нилс Гаул* (The University of Edinburgh, Единбург), *Мирјана Живојиновић* (Српска академија наука и уметности, Београд),
Бујадин Иванишевић (Српска академија наука и уметности, Београд), *Ерика Јухас* (ELTE Eötvös József Collegium, Будимпешта), *Јованка Калић* (Српска академија наука и уметности, Београд),
Сергеј Карпов (Московски државни универзитет, Москва), *Предраг Комаџина* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Бојана Крсмановић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Александар Лома* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд),
Марија Мавруди (University of California, Berkeley, Беркли), *Аџанасиос Маркопулос* (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Атина), *Љубомир Максимовић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд), *Миодраг Марковић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет / Српска академија наука и уметности, Београд),
Љубомир Милановић (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд),
Бојан Миљковић (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд),
Срђан Пиривајрић (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд),
Клаудија Рај (Institut für Byzantinistik und Neogräzistik, Universität Wien, Беч), *Ђоко Субојић* (Српска академија наука и уметности, Београд), *Еванџелос Хрисос* (Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Атина), *Дејан Целебџић* (Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд), *Жан-Клод Шене* (Sorbonne-Université, Париз), *Јована Шијаковић* (Византолошки институт Српске академије наука и уметности, Београд), *Петер Шрајнер* (Universität zu Köln, Келн)

Лектура

мр Александра Антић

Лектура енилеских сажетика

Миљана Протић

Коректура

Мира Зебић

Компјутерска обрада и лустрација за штампу

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Корице

Драгомир Тодоровић

Класификаџор

Славица Мереник

Компјутерска припрема за штампу

Бранислав Фотић, Тијана Динић

Штампа

Birograf Comp, Атанасија Пуље 22, Београд

Тираж

300 примерака

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

93

ЗБОРНИК радова Византолошког института САНУ = Zbornik radova
de l'Institute d'Études Byzantines. – Књ. 1 (1952)-. – Београд :
Византолошки институт САНУ, 1952-. – 24 cm

Годишње

ISSN 0584-9888 = Зборник радова Византолошког института
COBISS.SR-ID 28356615